

Fatma Müge Göcek: Türk Tarihyazımı ve 1915'in Dayanılmaz Ağırlığı

Posted on 23/07/2018

Neredeyse insan algısının ötesine geçen travmatik olayları incelerken, akademisyenler Holocaust'un, 1915 gibi, tarihsel bir vaka olmaktan ziyade "kötülüğün, aşırı kurbanlaştırmanın (ve) ıstırap ve çaresizliğin doğasına dair bilincimizde silinemez izler" bırakarak "insan doğasını tehlikeli alan ve uygarlığı yargılama konusu yapan insan güdülerine ve eylemlerine işaret ettiği"ni (Arad 1997: 422), bu nedenle de Holocaust'a dair külliyatın yol göstericiliğini kabul etti. Faillerin ve kurbanların profillerine dair hipotezler oluştururken sosyal psikolojiden yararlanan Vahakn Dadrian'dan başlayarak (1974, 1975), bazı akademisyenler 1915'i Holocaust ile karşılaştırdı. Richard Rubenstein, Ermenilerin hedef olduğu katliamların modern bir devletin tertipli (disciplined) ve örgütlü bir soykırım uygulama yolundaki ilk tam teşekküllü teşebbüsü olduğunu, ve bu anlamda Holocaust'un bu teşebbüsle ilişkili olarak katliam bağlamına dahil edilmesi gerektiğini kabul eden ilk Holocaust akademisyeniydi (1982). Irving Louis Horowitz de benzer bir tez ileri sürdü (1982).

Helen Fein her iki durumda da devletin *raison d'etat*'sını egemen gruba tahsis edilmiş bir araç olarak meşrulaştıran siyasal formülün kurbanları dışlamaya tenezzül eden devletlerdeki yeni seçkinler tarafından iktibas edildiğini belirterek bu karşılaştırmayı daha da ayrıntılı bir biçimde inceledi. Geniş bir karşılaştırma yapan bir diğer akademisyen olan Robert Melson (1992) kurban gruplarının modernleşmedeki göreceli başarılarının, onların zulme uğratılmasının önşartlarını ürettiğini iddia etti. Benjamin Valentino (2004) Fein'in bu mefhumları ele alış biçimini izleyerek ilk olarak Türk Ermenistan'ını, Nazi Almanya'sını ve Ruanda'yı "etnik kitle katliamları" adı altında gruplaştırdı ve daha sonra her üç durumun da siyasi liderlerin belirli gruplar pahasına toplumun etnik, dinî ve ulusal bileşimini kökten

değiştirme çabalarından kaynaklandığını öne sürdü. Patricia Marchak (2003) birçok benzer olay arasında olduğu gibi, bu iki olayda da kendi yurttaşlarına karşı insan hakları suçları işleyen devletler tarafından desteklenen terörün müşterek olduğunu gözlemleyerek aynı tezi sürdürdü. Yehuda Bauer (2001), Ermeni soykırımı ile Holocaust'un özelliklerini karşılaştırırken, birincisinin arkasında yatan nedenler siyasi, şovenist, pragmatik ve etnik iken, ikincinin sebeplerinin ideolojik, evrensel, toptan ve ırksal olduğunu ileri sürdü ama yine de Ermeni soykırımının muhtemelen Holocaust'a en fazla paralellik gösteren olay olduğunu teslim etti. Martin Shaw (2003) savaş ve soykırım arasında asli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkide soykırımın modern savaş hallerinin belirli bir biçimi olduğunu, Ermeni soykırımının da ideolojik gerekçeli ilk soykırım olması nedeniyle Holocaust'un önünü açtığını ileri sürdü. Benzer bir iddia, 1915'in Holocaust'a örnek teşkil ettiğini iddia eden Ward Churchill (1997) tarafından da dile getirildi. Maud Mandel (2003) "20. yüzyılın iki soykırımının kurbanları" olarak adlandırdığı grupların Fransa'da yeniden yerleşme biçimlerini analiz ederken ilginç bir karşılaştırmalı analiz yaptı.

Yine de, bu karşılaştırmalar yalnızca her iki hadisede de ana sorun teşkil eden insan trajedisi çalışmasına ne şekilde yaklaşmak gerektiği sorununa, kendi başına mı, yoksa başka olaylarla ilişkili olarak mı, eğer başka olaylarla ilişkili olarak yaklaşılacaksa bunun nasıl yapılacağına yol göstermekle sınırlı kalıyor. Saul Friedlander (1993: 95) bu soruna bir akademisyenin olayı diğer her şeyi dışarıda bırakarak tek başına incelemesi ile diğer her şeyin içinde bir bağlama oturtmak arasındaki kararı vermesi açısından felsefi bir düzlemde yaklaşıyor. Olaya dışlayıcı (exclusive) bir biçimde odaklanmak tek başına olayı aydınlatsa da, eninde sonunda bu olayı insanlardan uzaklaştırmaya yol açıyor; olayı tarihin geri kalanı içinde bağlama oturtmak olayı normalize ediyor ama olayı insanlar için daha anlaşılabilir bir konuma getiriyor. Bu mesele ve ona dair örtük öneri 1986 yılı boyunca geniş bir biçimde tartışıldı ve 'Tarihçi Tartışması' adını aldı (Le Capra 1998: 43-72). Bu tartışmaya ilişkin verilecek kararın parametreleri benim durumumda daha da önem kazanıyor, zira ben bir Türküm ve bununla 1915'in konuşulmayan suçlarını ifa eden toplumsal grubun mensubu olduğum kastediliyor. Ben, eğer 1915 katliamlarını kendi tarihyazımım içinde 1915'i normalize eden ve dolayısıyla

zımni olarak 1915 ile ilişkili travmayı hafifleten ve aşındıran uzun Türk milliyetçiliği dönemi bağlamında ele almak istersem, ki zaten de bunu yaptım, bu olasılığı ele almak için 1915'in durduğu yeri kendi içinde eleştirel olarak tartışma ihtiyacını hissederim. Zira, yalnızca bir akademisyen olarak değil, aynı zamanda bir Türk olarak da iki defa zan altındayım. Bu anlamda, Türk bir akademisyen olarak kurguladığım tarihsel anlatıda 1915'le arama eleştirel bir mesafe koyduğumu ifade etmemin benim için özellikle zaruri olduğunu belirtmeliyim.

Bu tartışmaya değinirken, akademisyenler genelde sorunlu olanın bağlam içine oturtma ve buna bağlı olan normalleştirmeden ziyade, eleştirel ve öz-düşünümsel olmayan tavır olduğunu iddia etme eğilimindedir. Bu anlamda, burada mesele edilen şey herhangi birisinin bağlama oturturken kullandığı etikettir. Bu sorunsala yapıcı bir çözüm bulmaya çabalayan Saul Friedlander, eksik olan şeyin “akademisyenin olduğu kadar sağ kalanların da anılarını, açıklamalarını ve açık yorumlarını içeren, tarihsel kaydı derinleştirecek ve üstünkörü ideolojik kapanmaya karşı direnecek bir anlatı” olduğunu iddia ediyor (Young, 1997: 48). Bu nedenle, akademisyen bir özne konumu geliştirmeye çalışmalı ve trajik katılımcı konumları ile ilgili izlenimlerinde bir uzlaşmaya varmalıdır- bu tutumun akademisyeni masum gözlemcinin konumuna en fazla yakınlaştıran yaklaşım olduğu iddia edilebilir. Michael Mann (1987) da, olağanüstü etkili çalışmasında bu tutumu almış görünmektedir. Yine de, Dominick Le Capra'ya göre (1998: 41-2) akademisyenin direneni tanınması, kurbanı dikkatli bir biçimde dinlemek ve onun konumuna saygı duymakla birlikte, zulmedenlerin kurbanlardan suç ortakları yaratmaları sonucu ortaya çıkan karmaşıklığın farkında olması; “birbirleriyle ilişkili özne konumları ağını ampirik olarak araştırması, dikkatli ve eleştirel bir açıdan analizini yapması, ve tek bir ses üzerinden tekrar edilmelerinin önüne geçmeye çabalaması açısından akademisyenin daha karmaşık bir konumu vardır. Bu arada dikkat çekici olan şey, La Capra'nın akademisyenden travma ve onun tarihsel aktörleri ile girmesini istediği stratejik müzakeredir. Akademisyenlerin kendileri ile metinleri arasına koydukları alışlagelmiş mesafe ortadan kalkıyor; stratejik müzakere akademisyene birkaç farklı şeyi aynı anda yapma imkanı tanıyor: travmanın karmaşıklığını yakalamak, onu normalleştirmeden bir

bağlam içine oturtmak, ve bu süreç içinde kendi özne konumunu yansıtmak travmayla ilişkili olarak akademisyenin kendi etik duruşunu izah etmesini sağlıyor.

Yine de, ben bu stratejik müdahalenin, akademisyenin birinci tekil anlatısının metin içinde belirmesi çağrısı yapan feminist teorinin (Smith, 1990) işaret ettiği yönde bir adım daha ileri götürülmesi gerektiğini düşünüyorum. Feminist teori, erkeklerin egemenliğini doğallaştıran toplum içindeki iktidar ilişkilerinin aynı zamanda toplumun zihnini kadınlar pahasına erkeklerin çıkarları ile doldurarak toplumla ilgili bilgi üretimini de etkilediğini belirtiyor. Erkek akademisyenler tarafından yazılan sosyal bilim metinleri bu nedenle “biz” öznesinin ya da pasif cümle yapılarının kullanılması gibi belirli stratejiler üzerinden genelde kendi iktidarlarını ve otoritelerini saklamakla sonuçlanıyorlar. Bu stratejiler yalnızca erkek akademisyenlerin etkinliğine ket vurmakla kalmıyor, aynı zamanda onların otoritelerini meşrulaştırmalarına yol açıyor. Bu anlamda, Michel Foucault'nun bilimsel disiplinlerle ilgili olarak yaptığı yorumlara göre, erkekler “kendilerini oldukları şeyin bilimsel ve ahlaki tanımlamalarına bağlayarak” iktidarlarını tesis ediyorlar. Travmayı bağlamsallaştıran akademisyenlerin gizli niyetlerinin onu normalleştirme ile sonuçlanabilmesi gibi, erkek sosyal bilimcilerin kadınların deneyimlerini bağlama oturtma niyetleri de onların toplumda kenara itilmelerine yol açabilir. Feminist akademisyenler metinlerde saklı olan bu ‘iktidar ilişkilerinin’, kadınların duruşunun metine yansıtılmasıyla şeffaflaştırılabileceğini iddia etti. Dorothy Smith gibi feminist akademisyenlerin kullandığı bir strateji, kadınların erkeklerin pratiklerine karşı kendi seslerini metnin içine koymalarının onların belirli üstünlük noktalarını ortaya çıkarmayı, böylece metinle olan ilişkilerini şeffaflaştırmayı amaçlıyor.

Bu nedenlerden dolayı, ben stratejik bir hamle olarak birinci tekil şahıs anlatımını kullandım ve kullanmaya da devam edeceğim. Yine de, böyle bir hamleye karşı yöneltilebilecek önemli bir eleştiri, bu stratejinin akademisyenin sesine imtiyaz sağlayarak toplumun genelinde var olan iktidar ilişkilerini çarpıtabileceği olabilir. Böylesi bir görecelilik aynı zamanda “hakikate ve ahlaka bağlılığı içermemektedir” (Bartov 2001: 309). Her iki eleştiri de akademisyenin etik mesuliyeti ve ahlaki sorumluluğu meselesini ortaya koymaktadır. Hem bir akademisyen,

hem de tesadüfen bir Türk olarak; yani katliamları ifa eden toplumsal grubun bir üyesi olarak, 1915'i incelerken benim ahlaki sorumluluğum nedir? İyi ahlaklı bir karakter, David Jones'a göre (1999: 7, 45-58) "hayırhahlığa, vicdanlılığa, cesarete, özerklik ve öz-kontrolle, öz-bilgiye, öz-saygı ve pratik bilgeliğe sahip olmak" gibi belirli birtakım özellikleri ya da ahlaki erdemleri barındırmaktadır. Toplumların bireylerini eylemleri üzerinde mesul kılmaları adına seçtikleri en dikkat çekici yol hukuki cezanın dayatılmasıdır.

Akademisyenleri yazıları ve yorumları üzerinde mesul kılmak akademik topluluğun yapmayı amaçladığı bir şey olmasına rağmen, bir adım geri atıp bilgi üretiminin kendisi üzerine odaklanırsak, bir akademisyenin metni üretirken konu edindiği şeye dair ahlaki olarak sorumlu olmayı temin etmesi için takip etmesi gereken yol gösterici işaretler nelerdir?

Frankfurt Okulu ve eleştirel teori, bilimsel dolayısıyla nesnel olduğu varsayılan bilginin gerisinde saklı insan çıkarları olduğunu ifşa etmiş, ve metindeki gizli ideolojileri ortaya çıkarma yolu olarak "hırçın eleştiri"yi önermişti. Yine de, akademisyen kendi üstünlük noktalarını ifşa etmezse, bu hırçın eleştiri eleştiriye ortaya koyan akademisyenin durduğu yeri imtiyazlı kılabilir. Ben bu nedenle, feminist teorinin işaret ettiği yolu takip ederek, şeffaflık amacıyla akademisyenin sesinin metin içine yerleştirilmesini (interjection) öneriyorum. Akademi dünyası içinde akademisyen kendi ahlaki mesuliyetini yalnızca kendi sesini kendi metni içine koyarak tesis edebilir. Bu şekilde, akademisyen hukuki sistemin toplumda kabul ettiği ahlaki sorumluluğu uygulama konumunu okuyucusuna kabul ettirmeyi sağlayabilir.

1915'e, bu anlamda Holocaust'un epistemolojik çerçevesi içinden ve akademisyenin sesinin metne içerilmesi üzerinden yaklaşıldığında, iki olası 1915 yorumu karşımıza çıkıyor. İlk yorum, Holocaust'un başlangıçta oturtulduğu çerçevede olduğu gibi, 1915'in "tarihin yoldan çıkması"na tekabül ettiğini iddia ediyor ki, bu Türk milliyetçi tarihyazımı tarafından hâlâ savunuluyor. İkinci yorum ise, Holocaust'un akademisyenlerin çok büyük bir bölümü tarafından tanımlandığı gibi, 1915'in modernitenin bir ürünü olduğunu yönünde. Her ne kadar yapılan reformlar ve oluşturulan kurumlar üzerine ayrıntılı tanımlayıcı incelemeler

olmasına rağmen Osmanlı modernitesi daha henüz yeterince incelenmemiştir, kurumların imparatorluk tebaasının hayatlarını aslında nasıl etkilediği ise daha epeyce analiz edilmelidir.

'OSMANLI TARİHİNİN YOLDAN ÇIKMASI' OLARAK 1915

İlginçtir ki, resmî Türk tarihyazımı 1915'in travmatik olaylarına 'savaş halindeyken cereyan eden bir sapma' olarak göndermede bulunmakta ve olayların aldığı talihsiz hal için çoğu zaman 1. Dünya Savaşı koşullarını suçlamaktadır. Bu açıklama biçimi, Holocaust'un başlangıçta akademisyenler tarafından bir yoldan çıkma, bir felaket, 'kontrolden çıkan bir etnik temizlik', 'bir suçluluk duymadan suç işleme vakası' (Diner 1997: 302, 307), Aydınlanma'dan bir sapma olarak tasvir edilirken ileri sürülen tezlerle benzerlik göstermektedir. Bu, akademisyenlerin Batı uygarlığının temel kabullerini sorgulamaya yol açacak özne analizine yaklaşımdan kaçınmayı becerdikleri yollardan biriydi. Böylesi bir tasvir, aynı zamanda aynı şartlar altındaki Almanların çektiği acılar içinde bir alan yarattı. Holocaust tarihyazımının kurgulanmasının analizini yaparken, Dan Stone bu nedenle (2003: 84) 2. Dünya Savaşı sonrasında olduğu kadar Nuremberg mahkemesine de damgasını vuran şeyin "halen devam eden Nazizmi tecrit eme, onu kati olarak Batı geleneğinin dışına atmayı sağlama arzusu" olduğunu belirtiyor. Bu 'hırçın sessizlik', Müttefikler Almanya'yı Soğuk Savaş'a ve parlamenter demokrasinin zaferine karşı mücadele etmesi için yeniden kurmak için bastırırken devam etti ve ancak 1961'de Hilberg'in *The Destruction of the European Jews*'ının yayımlanmasından sonra kırılabilir; Holocaust'un kurumsal bir akademik araştırma için kabul edilebilir bir alan haline gelmesi (Stone 2003: 87-88) ancak bundan sonra mümkün olabilir. Sessizlikle ilişkili olarak, savaş-sonrası Alman tarihyazımı ilk başta ürkütücü ölçüde savaş-öncesininkine benzemekteydi, zira Alman savaş-sonrası seçici hafızası Yahudilerin değil, Almanların acılarını konuşmaya hazır ve istekliydi. Yani, mesele onların hatırlanmaması, hatırlanamaması değil, seçici olarak yapmış olanların da hatırlanmalarıydı. Yehuda Bauer'in (1991: 38) belirttiği gibi " Holocaust'un dehşet verici

olmasının nedeni insanların insan davranışından sapmış olması değil, sapmamış olmaları"dır.

Türkiye örneği, Almanya vakasıyla ilginç benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bozguna uğratıldığı 1. Dünya Savaşı İstanbul'un Müttefik Kuvvetler tarafından işgaline yol açarak Osmanlı hükümetinin Ermenilere karşı katliam suçu işleyenleri mahkemeye çıkarmasına önayak oldu. Yine de, bu meselede öncü rolü üstlenen İngiltere çok temel bir hata yaparak bu suçları işleyenleri Müttefik işgaline karşı silahla direnen ya da Müttefikler hakkında eleştirel yazılar yazanlar ile birlikte hapsedmeye çalıştı ve bunu gerçekleştirdi. Böylece, özel olarak Ermenilere ve genel olarak insanlığa karşı suç işleyenlerin hapsedilmesi kendi Türk anavatanlarını Müttefik işgalcilere karşı yiğitce savunmaya çabalayan milliyetçi yurtseverlerin hapsedilmesi ile karıştı. Ermenilere karşı girişilen katliamlar nedeniyle yargılanan bin kadar kişiden yalnızca bir ya da ikisi işledikleri suçlar nedeniyle asıldı. Yine de, daha da dikkat çekici olan şey Ermenilere karşı katliam suçu işleyip, Müttefik Kuvvetler'e yakalanmamaya çalışan ve suçları nedeniyle yargılanmayanların kaderiydi, zira onlar ilk olarak Anadolu köylerine kaçtılar. Yunan işgalinin (Müttefiklerin izniyle) 1919'da İzmir'de başlamasından sonra Anadolu'da yayılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın eski bir Osmanlı generali olan Mustafa Kemal'in etrafında birleşmesiyle, bu suçu işleyenler Türk milliyetçi direniş hareketine katıldı ve Mustafa Kemal'le beraber savaşarak Müttefiklere karşı milliyetçilerle mukadderatlarını birleştirdiler. Kurtuluş Savaşı'nın nihai zaferi, yalnızca Ermenilere karşı işledikleri suçlar hakkında onlardan hesap sorulmamasını sağlamakla kalmadı, ayrıca pek çoğu Türkiye Millet Meclisi'nin önde gelen devlet adamları haline geldi. Buna ek olarak, işledikleri suçlara dair başlangıçta hesap vermemiş olmaları, Türkiye'de cereyan eden daha sonraki olaylarda onların azınlık gruplarına karşı şiddet uygulamasın tasvip etmelerine yol açtı.

Başlangıçta işlenen suça dair hesap vermeme yolunun daha sonra şiddetin tasvip edilmesine kapı açması sonradan önde gelen Türk devlet adamlarından biri olan Celal Bayar örneğinde görülür. Kendi resmî biyografisi de oto-biyografisi de Celal Bayar'ın hayatındaki bazı kayda

değer olaylardan bahsetmez, bu anlamda Türk toplumunun bu dikkat çekici bilgiye olan erişiminin engellenmesi hesap verme eksikliği ile suç arasındaki yakın bağı gözler önüne serer. Bayar, siyasi yaşamına ilk olarak İttihat ve Terakki Parti'sinin, sonra da onun gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir üyesi olarak başladı. O, özellikle var olan kozmopolitan Osmanlı Hristiyan burjuvazisinin yerini alacak bir Türk Müslüman burjuvazisi yaratılmasıyla ilgileniyordu ve bu durum, onun imparatorluğun Hristiyan azınlıklarına karşı düşmanca bir tutum içine girmesine neden oldu. Bayar'ın ilk dikkat çekici gizli faaliyeti, 1911 yılında Batı Anadolu'da yaşayan Osmanlı Rumlarını tehdit edip korkutma, dolayısıyla gayrresmi bir güç kullanarak onları İttihat ve Terakki liderliğinin Balkan savaşları sonrasında 'Türk anavatanı' telakki etmeye başladığı Küçük Asya'dan uzaklaştırarak Girit'e ve Yunanistan'ın başka yerlerine göç ettirilmesi amacını taşıyordu. Onun bu gayretinin başarıya ulaşması partinin üst basamaklarına tırmanmasını sağladı ve 1. Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tarafından hapse atılmasına yol açtı. Hapisten çıktıktan sonra, Bayar Türkiye Millet Meclisi'nin tarihinin en uzun süre hizmet veren üyelerinden biri oldu. Lozan antlaşması müzakerelerine mali uzman olarak katıldı ve daha sonra Maliye Bakanı oldu. Türk devleti tarafından kışkırtılan ve yönetilen (orchestrated) 6-7 Eylül 1955 saldırıları sırasında İstanbul'da Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların mallarına, ve kimi zaman canlarına kastedilirken, Bayar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'ydı. He ne kadar, daha sonra bu ve bununla ilişkili olaylardaki rolü nedeniyle yargılansa da, ordu tarafından yaşı nedeniyle beraat ettirildi. Bence, bu olay ve Türk toplumun bu olaya dair bilgisizliği bir toplumda neyin hatırlanıp neyin unutulduğunun asıl olarak ortak hafızayı kimin kontrol ettiği tarafından belirlendiğini gözler önüne seriyor (Eyal 2004: 5-6). Bir taraftan, Türk toplumu Santayana'nın meşhur 'geçmişini hatırlamayanlar onu tekrar etmeye mahkumdur' sözünü takip edip, tekrar tekrar azınlıklara karşı uygulanan devlet şiddetiyle karşı karşıya kalırken, devlet seçkinleri Claus Offe'nin karşı 'tarihi hatırlayanlar onu tekrar etmeye mahkumdur' sözünü takip ederek aynı devlet şiddetini azınlıklara karşı uygulamaya devam ettiler.

Çekilen ıstırapların hatırlanması açısından Alman ve Türk örnekleri arasında olayların tarihsel dizilimi açısından bir fark var. 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın başta yenilgiye

uğramasını kısa bir zaman sonra Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te başarılı bir biçimde kurulması takip ettiği için Almanların tersine Türkler, başlangıçta kendi acılarını başkalarının acılarından üstün gördükleri uzun bir yenilgi sonrası dönemi yaşadılar. Cumhuriyet'i kurduktan sonra, imparatorluğun yok olmasına dair yas tutmamakla kalmadılar, tam tersine özel olarak Müttefik Kuvvetler, genel olarak Batı olarak gördükleri şeye karşı kazandıkları zaferi milliyetçi bir coşkuyla kutladılar. Sonuç olarak, onlar kuracakları yeni ulus-devlet hakkında konuşup, 'bütün acıları arkalarında bıraktılar'. Peter Burke (1997: 54), galiplerin unutmayı göze alabileceklerini, aynı zamanda bu unutuşu gerçekleştirecek araçlara sahip olduğunu; sahip olduklarını olduğu gibi kabul ettiklerini belirtiyor. Bu anlamda Türkler, galipler olarak unutmayı göze aldılar ve hafıza ile yer arasındaki bağı sistematik bir biçimde silerek Anadolu'daki Ermeni geçmişinin varlığına dair hiçbir fiziksel, tarihsel ve kültürel iz bırakılmadılar; bunun sonucunda ise Ermeni acılarını inkar etmek daha kolay bir hale geldi. Bu duruma örnek olarak, Anadolu'da Ermeni kökenli topografik isimlerin silinmesi gösterilebilir (Bu uygulamanın genel bir tartışması için bkz. Benvenisti 2000). Artık yıkılmış eski bir imparatorluğun küllerinden doğan bir ulusun milliyetçi retoriği bu isimlerin hepsinin yerini aldı; milliyetçi zafer ve onun ürettiği Cumhuriyet her türlü ıstırabın karşılığı oldu. Yine de belirtmeliyim ki, geçmişte yaşanan acıları unutmayı seçme konusunda Türkiye yalnız değildir. Mesela, İspanya'da Franco'nun ölümünü takip eden yıllarda baskı ve insan hakları ihlalleri yıllarının, en azından kamuoyunda, unutulması gerektiğine dair yazılı olmayan bir fikir birliği vardı (Rigby 2000).

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'na karşı konumlandığı için, kendi meşruiyetini ona karşı olarak tanımlaması gerekiyordu; ki bu da Cumhuriyet'in yegane temelini Osmanlı geçmişinin herhangi bir şekilde ya da biçimde devamının reddedilmesine isnat ettiği anlamına geliyordu. Türk devleti ve ulusu bu anlamda, geçmişinde Anadolu Ermenilerine ve diğer gruplara yaşattıkları acıları, ya da kendi yaşadıkları acıları unutmakla kalmadı, aslında kendisinin bir geçmişi vardı. Her gayret, aslına bakılırsa gelecekteki aydınlık yarınları hedefliyordu. Yani, mesele Almanlarda olduğu gibi hatırlamanın seçici olması değil, büsbütün unutuşun kendisiydi. Türkiye Cumhuriyeti kendisine ulusal bir geçmiş

yarattığında, ilk vizyonunun Anadolu anavatanını aşması, Orta Asya’da Türk ulusunu bütün insanlığın ve uygarlığın kaynağı olarak, zımni olarak da Anadolu’nun esas insanları olarak tanımlayan mitsel bir geçmiş yaratması tesadüf değildir. Ders kitaplarında yeniden üretilen milliyetçi retorik, çok yakın bir zaman kadar, Türkleri dünyanın merkezine koyan bu hayali milliyetçi geçmişin eleştirel bir analizine ket vurdu. Türk devletinin bugün Türk toplumunda geçmişin reddini devam ettirmesini sağlayan şey, bu doğallaşmış milliyetçiliğin izlerinde ısrar edilmesidir. Yine de, yakın zamanda 1915 tartışılmaya başlandığında, ilk başlarda bastırılan Türklerin çektiği acıların bir anda Ermeni iddialarını gayrimeşru kılmak için bir savunma mekanizması olarak su yüzüne çıkarılması tesadüf değildir. İnkâr bağlamında, geçmişte yaşanan olayların niteliğini inkar etme bakımından Türk devleti yalnız değildir; örnek olarak Japonya 2. Dünya Savaşı sırasında Asya kıtasında uyguladığı şiddeti benzer bir biçimde hâlâ inkar etmektedir.

Trajedinin büyüklüğü düşünüldüğünde, Almanya örneğinde (Diner 1997: 303), “ortak hafızadaki suçluluk duygusunun boyutu suç işleyen göreceli olarak az sayıdaki kişinin bireysel suçluluğunu aşmaktadır.” Dahası, “kurbanlar herhangi bir şahsi aykırılıktan dolayı değil, yalnızca belirli bir gruba ait olmaları nedeniyle öldürüldükleri için, suçluluk duygusunun boyutu kolektivitinin tümüne geri dönerken”, karşılığında ortaklaşa çözülemeyecek bir ortak suçluluk duygusu doğurmaktadır. Türk ulusunun tamamı, kesin olarak az sayıda bir grup insan tarafından işlenen cürüm nedeniyle suçlu görüldüğünde de aynı dinamikler işlemektedir. Çünkü katliamlara karışmayanlar görmezlikten gelinmekte, farklı yerlerde ve zamanlarda işlenen suçlar arasındaki farklılıklar pek az hesaba katılmaktadır. Dahası, 1915’in amaçsal niteliğinin Türk devleti tarafından inkar edilmesi sorunu büyütülmektedir. Bütün ulusa yayılan suçluluk duygusu reddedildiğinde, Anthony Kauders’in (2003: 100) Holocaust örneğinde belirttiği gibi, “nüfusun geçmişteki olaylara dair olan sorumluluğunu inkar etmesi daha kolay bir hale gelir: suçlular arasında suçlu olmak, masumlar tarafından kuşatılmış birisinin tecrit edilme ve toplum dışı ilan edilme deneyimine yol açmaz.” Bu yüzden, Türk toplumunda da Türk bireyleri devletin inkarından güç alıyor çünkü hâlâ milliyetçi devlet retoriğinin etkisi altındaki sivil toplumdan hiç kimse

suçu kabul etmeye yanaşmıyor. 1915'i soykırım olarak tanımaya karşı getirilen hukuki yaptırımlar tarafından (nedeniyle) berkilen ıstırapın ve suçluluğun inkarı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde daha da güçlenirken, dışarıdaki akademik dünyanın geri kalanının aynı olayı bir soykırım olarak nitelendirdiği gülünç bir durum ortaya çıkarıyor.

Türk ortak suçluluk duygusu, Türk devleti ve toplumu akademik camianın geri kalanı tarafından yapılan 1915 yorumuyla karşı karşıya kaldığı zaman utanca dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma müzakerelerine başlamasıyla böylesi bir olasılık belirmiştir. Bu anlamda, Türkiye'nin üyelik sürecini resmî olarak başlatan kararın 17 Aralık 2004'te Avrupa Birliği tarafından alınmasından sonra 1915'e dair tartışmaların kamuoyunda dikkat çekici bir tartışma konusu olması tesadüf değildir. Sonuç olarak, Aristoteles's göre utanç "bizi takdir edenler, bizim takdir ettiklerimiz, bizi takdir etmelerini istediklerimiz, rekabet ettiklerimiz ve bizim hakkımızdaki düşüncelerine saygı duyduklarımız" bizim hakkımızda olumsuz düşündüğünde ortaya çıkar. Bu nedenle, utancın gerçekleşmesi, ötekilerin varlığını gerektirir (Elster 1999: 63, 152-153; Williams 1993: 78-82). Avrupa Birliği'nin olduğu kadar Amerikan hükümetinin de yakın zamanda Türkiye'nin 1915'le uzlaşması gerektiğini belirttiğinde Türk devletinin yaşadığı şey tam da budur. Bu siyasi yapılar Türk devleti ve toplumunun katılmayı arzu ettiği "uygar" ahlaki cemaatleri oluşturdukları içindir çekilen zorluk. Türkiye'deki geri çekilme konumu milliyetçi inkar retoriği iken, sivil toplum içinde bir diğer geçmişin milliyetçilik-ötesi biçimde hatırlanması yönünde çabalar da vardır. Buna rağmen, halihazırdaki duruş, nihai olarak ancak "insanlar toplumsal ve siyasi sistemlerin ahlaki geçerliliğine olan güvenlerini kaybettiklerinde" (Chirot 1991: 221) çökecektir. Bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği Türk sivil toplumunun milliyetçi retoriğin üstesinden gelme gücüne bağlıdır.

'OSMANLI MODERNİTESİNİN VE ONU TAKİP EDEN TÜRK

MİLLİYETÇİLİĞİNİN BİR SONUCU OLARAK' 1915

Yakın zamanlı akademik tartışmalar, Holocaust'un tarihin yolundan çıkmasına tekabül etmekten ziyade modernite içinde konumlandığı ve onun tarafından tetiklendiği üzerinde durdu. Sonuç olarak, Cristina Rojas'ın (2002: xiii) belirttiği gibi "'uygarlığı' Batı'nın ulusal bilincinin bir unsuru haline getiren süreç, şiddeti uygarlık adına yetkilendiren sürecin aynısıydı. Uygarlık yetkilendirmesinin öz-bilinci, şiddete uygarlık adına müsaade etmişti." Benzer bir biçimde, Zygmunt Bauman da modernitenin Holocaust'un gerekli ama yeterli olmayan bir koşulu olduğunu ve bu anlamda Holocaust'un modernitenin rasyonalizasyon, bürokratikleşme, yasama, gözetim ve toplum mühendisliği ilkelerinden sapılması şöyle dursun, bu ilkelerin en tam ve uç biçimde gerçekleştirilmesini temsil ettiğini iddia etmişti. Modernitenin dört boyutu, Holocaust'u tetikleyen Alman tarihinin ayrıntılı incelenmesiyle daha da belirginlik kazandı ve bu dört aşama (i) bürokrasinin rasyonel planlaması; (ii) yeniden yerleştirme politikası; (iii) bilimsel akıl yürütme; ve (iv) irrasyonelitenin dışlanması üzerinden daha 'modern ve etkin' bir Alman toplumu yarattı.

İlk olarak, Gotz Aly ve Susanne Heim'in Üçüncü Reich bürokrasisinin tümü üzerine yaptıkları tarihsel araştırma Holocaust'un ırksal nefretten daha çok Alman egemenliği altında üretken ve etkili bir toplum yaratmaya dayalı rasyonel planlamaya dayandığını gösterdi (Stone 2003: 242). İkinci olarak, Holocaust Almanların zorla Yahudilerin çıkartıldıkları yerlere yerleştirildikleri; bu anlamda pozitif ve negatif bir nüfus politikasının uygulandığı daha geniş bir yeniden yerleşim politikasıyla ilişkili olarak anlaşılabilir ancak (Stone 2003: 243). Her ne kadar, bu toplumsal mühendislik kısmen sorumlu olsa da, bu görevin kökenlerini açıklamamaktadır. Üçüncü olarak, bu görev bilimsel akıl yürütmeden kaynaklanmakta, ahlaki zorunluluklar tarafından denetlenmemekte ve bütünleştirici düşünce kalıpları yaratan nesnellik adına meşrulaştırılmaktadır (Stone 2003: 246-7). Bilim insanları ilerlemeyi amaçladıkları için kendilerine hedefler koydular, bu hedeflere ulaştıkça daha yüksek hedefler belirlediler, ve ahlaki yol göstericilerin yokluğunda onlara ulaşmak için daha fazla şeyi gözden çıkardılar. Yahudileri ortadan kaldırmaları, ırksal hijyene ve daha

iyi bir uygarlığa dair kaygıların bir sonucuydu (Stone 2003: 246-247). Bununla birlikte bu etken en önce başta Yahudilerin hedef alınmasını ve bunun arkasındaki öfke ve şiddeti açıklamıyor.

Dördüncü olarak; modernite irrasyonel düşünceyi bastırdı. Modernitenin irrasyonel olanı dışlaması nedeniyle, zaten toplumda var olan ama rasyonel bir sistem altında bastırılan, tahripkar saikler ortaya çıktı. Bunlar Almanya’da, kendilerini besleyen, ama ilk olarak din ve benzeri inançların içinde ortaya çıkan çok eski nefretler üzerinden dizginlerinden boşandı. Sonuç olarak, bir akademisyenin belirttiği gibi (Aly 1996: 153), “Holocaust bir ‘barbarlığa dönüş’ olmadığı gibi, bir “uygarlıktan kopma” da değildi, bir ‘Asya’ya özgü davranış’ (Asiatic deed) ise hiç değildi. Ama Holocaust aynı zamanda bir şekilde dilin, şiirin ve tarihsel anlayışın çok uzağında bir ‘tarihsel kara delik’ de olmanın çok ötesinde, daha ziyade Avrupa uygarlığının kendisine içkin bir olasılıktı.” Ben daha da ileri giderek, din ve benzeri inançların içinden çıktıkları yolun modernite içinde milliyetçilik ideolojisiyle ikame edildiğini; şiddeti meşru kılarak 20. yüzyılı insanlık tarihinin en kanlı yüzyılına dönüştüren şeyin, milliyetçiliğin dışlayıcı itkisi ile her şeyi, özellikle de daha büyük bir sebep adına insan yaşamını, gözden çıkarabilme becerisinin olduğunu belirteceğim.

Holocaust’un 1915 ile olan benzerlikleri, modernitenin her dört etkeninin de Osmanlı örneğinde daha aynı yüzyılın başında fark edilebilir olmasından ötürü dikkat çekicidir. Osmanlı padişahının otokratik rejimini özellikle tüm Osmanlı idari kadrosuna ‘modern’ Avrupalı okullar model alınarak kurulan Batı tarzı okulların yeni mezunlarının atanması gerektiğini iddia ederek sürekli olarak eleştirmiş olan İttihat ve Terakki’nin dikkat çekici yönlerinden biridir rasyonel planlama. Bu gerginliğe ordu örneğinde, ordunun içinden yetişen alaylılar ile Batılı tarzda eğitim görmüş mektepliler üzerinden değiniliyordu. Osmanlı devletinin ve toplumunun benzer bir biçimde yeniden örgütlenmesi 1908’deki Jön Türk devriminden sonra gerçekleşti. Bu aslında beklenmedik bir hızla vuku bulan 1912-13 Balkan yenilgisi ile yapılan Batı modeline göre kurulan askerî akademilerde eğitim görmemiş yaşlı subayların tasfiye edildiği bir ordunun yeniden örgütlenmesinden ibaretti. Balkan yenilgisi

Anadolu'ya doğru henüz yerleştirememiş bir Müslüman göçmen akını yaratmakla kalmadı, aynı zamanda Hıristiyanlara karşı Türk milliyetçiliğini ve nefretini arttırdı ve pekiştirdi.

Benzer bir biçimde, Wilson'ın kendi kaderini tayin hakkı ilkelerinin ilan edilişi Jön Türk liderliğini özellikle 1912'de Vilayet-i Selase olarak adlandırılan altı vilayette ve Hıristiyanların şehirlerde çoğunluk olduğu bölgelerdeki nüfus oranlarına karşı teyakkuza geçmelerine ve göçmenleri Hıristiyan oranını düşürmek için bilinçli olarak buralara yerleştirmelerine yol açtı. 1915'te ve müteakip tehcirler sırasında bile, merkeze tehcirden geriye kalan çoğu kadın, çocuk ve yaşlı kişilere ne yapılması gerektiği sorulduğunda, onlara her zaman 'bu kişileri nüfusun yüzde beşinden fazlasını oluşturmayacak şekilde dağıtacak bir biçimde davranmaları' emri verildi. Radikalleşme tezini değerlendirmek zor olsa da bir akademisyen (Bloxham 2002) bu durumun İttihat ve Terakki'nin aldığı diğer önlemler konusunda da geçerli olduğunu başarılı bir şekilde iddia etti.

Yine de, en son etken, irrasyonelliğin bastırılmasını oluşturan en dikkat çekici ve dramatik benzerlik, bunun 1915'de Anadolu Ermenilerine karşı milliyetçilik maskesi altında dizginlerinden boşanmasıdır. 1915'in travmatik olayları imparatorluğun Almanya ve Fransa'da eğitim görmüş ve en uygar olduğu varsayılan seçkinleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu liderler İstanbul'a ilk olarak 1908'de, modernite adına, Osmanlı padişahının keyfi şiddetini ortadan kaldırmak amacıyla anayasayı ilan etmek için gelmişlerdi. Bu kişiler, 'hasta adamdaki kanserli unsurları ortadan kaldırıp', onu tekrar sağlığına kavuşturmak amacıyla toplum mühendisliği yolunu seçtiler. Ermeni soykırımının en radikal uygulayıcılarının Dr. Nazım, Dr Bahaeddin Şakir gibi doktorlar olduklarını belirtmek gerekiyor. İttihat ve Terakki Partisi imparatorluğu kurtarıp, bir Türk anavatanı yaratmaya uğraştı. Hedef genel olarak azınlıklar, özel olarak Ermenilerdi çünkü millet sistemi onların toplum içindeki konumunu zaten tehlikeli olarak tanımlamıştı. Bir Osmanlı olarak herhangi biri yeni bir Osmanlı toplumu inşa etme olasılığını düşündüğünde, iki kola ayrılmış millet sisteminin azınlıkları çoktan Türk ulusunun hayali sınırları dışına yerleştirmiş olduğunu görürdü.

İmparatorluğun diğer dinî-etnik grupları gibi Ermeniler de Osmanlı toplumunda yasal eşitlik kazanmaya çalışıyordu -tam da Avrupalı Yahudilerin daha sonra Avrupa'da yapmaya çabaladıkları ve aynı trajik sonuçlarla karşılaştıkları gibi; zira modernitenin herkese vaat ettiği şey buydu. Ermeniler de zengindi ve sonuç olarak binlercesiyle başkente sel gibi akan Türk Müslüman Balkan göçmenleri bunların yerini doldurabilir ve etnik olarak daha homojen bir nüfus yaratılabilirdi, ki bu Avrupa'nın Osmanlı idaresine karışmasını engelleyebilirdi, yer değiştirilebilirdi. Bu anlamda, Osmanlı İmparatorluğu'na (reform ve eşitlik) adına dayatılan Avrupa kriterlerinin Osmanlı'nın eğitilmiş gruplarının (ilerleme adına) benimsedikleri Aydınlanma idealleri ile savaş ve milliyetçiliğin baskısı altında birleştirilip yapısal olarak en fazla tehlikeli grup olan Osmanlı Ermenilerinden intikam almak için ateşlenmesi ironik görünmektedir. Avrupalıların bu imha eylemi ile Avrupa Aydınlanması arasındaki paralellikleri görememeleri, kaynakları tararken en çok şaşırdığım şeylerden biri olmuştu. Yine de, Avrupalıların bu olayın tarihin yolundan çıkmasından ziyade modernitenin bir sonucu olduğunu kabul etmelerinin Holocaust'un meydana gelmesinden çok yıllar sonra gerçekleşmesi, Holocaust külliyatında belirtilmektedir.

1915'le ilgili olarak Avrupalıların kullandığı bir diğer filtre olan Oryantalizm, onların bu olayı 'farklı bir inancın' insanları tarafından gerçekleştirilen 'Asya'ya özgü davranış' olarak gözardı edip, bu anlamda farklı kültür ve din üzerinde durarak, bu korkunç katliam emirlerinin verildiği güçlü milliyetçilik ve modernite söylemini tamamiyle gözardı etmelerine neden oldu ve daha sonra Ermeniler savaş sonrasında kendi anavatanlarını kurmaya çabaladıklarında onların yardımına gitmeyi reddetmelerine yol açtı. Avrupalıların benzerlikleri fark edememelerinin, Alman Romantizmi'nden sonra 'istenmeyen unsurların temizlenmesi' olarak formüle edilen milliyetçilik kalıpları Osmanlı'da belirdiğinde bunları kavrayamamalarının nedeni nedir? Bu durum hiç kuşkusuz Oryantalist tavrın, Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan Müslüman Türkleri 'Öteki' olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Modernist ilerleme kavramının deneyim ve beklentiği birleştirmesi, ve bunu yaparken aynısını Avrupa dışındaki çevrelerden beklemesi, bazı açılardan 1915'e giden yolun hızlı bir biçimde önünü açtı. Aydınlanma hikayesinin hegemonik paradigması, Osmanlı

İmparatorluğu gibi Batılı olmayan toplumların modernitesini Batı'nın bir sonucu ve etkisi olarak görmektedir. Yine de, eğer herhangi birisi Stuart Hall'un belirttiği gibi (1996: 221) Batı'nın sınırlarını 'Geri Kalana' doğru genişletirse, Batı'nın kendisini Geri Kalan ile karşılaştırmadan bir tarih şahikası olarak temsil edemeyeceği açıkça görülür. Bu genişletilmiş bakış modernitenin kurulmasında Batı dışındaki deneyimlerin önemini aydınlatmakta, aslında gelmekte olana dair erken görüşler kazandırmaktadır. Gerçekten de, herhangi birisi 1915'in modernitenin karanlık yüzünün laboratuvarı olduğunu, birkaç on yıl sonra Avrupa'da ortaya çıkacak şeye gizlice işaret ettiğini iddia edebilir.

Yine de, Holocaust üzerine yapılan araştırmalar bir önlem olacaksa, benim yukarıda gösterdiğim akademik izah biçimi kurbanlar için, 1915'te yaşananlardan dolayı ıstırap çeken Anadolu Ermenilerinden geriye kalanlar için yine de yeterli olmayacaktır. Holocaust örneğinde, doğrudan suça maruz kalanların hafızası suçu inceleyenlerin hafızasından dikkat çekici bir biçimde ayrılmaktadır. "Kurbanların bakış açısı suçu ifa edenlerin gerekçeleri sorusu tarafından yönlendirilirken... suça katılmış kitleler ile doğrudan ya da dolaylı bir ilişkisi olmayan araştırmacılar, suçun anlamını evrenselleştirme eğilimi gösterirler (Diner 1997: 308). Avrupa modernitesinin unsurlarının Osmanlılar tarafından yorumlandığı biçimini 1915'e giden ana sebep olarak belirlemiş olan ben dahi suçu ifa edenlerin karakterlerindeki hususiyetlerden ziyade daha geniş evrensel dinamikler aradım. Ermeni kökenli akademisyenler, kendi tanıklıklarında daha ziyade suçu ifa edenlerin, yani Türklerin, dinî, etnik, kültürel özelliklerine vurgu yapıyorlar. Nihai olarak, birbirimizin durduğu noktaları görmek ve hep birlikte 1915 travmasının yarattığı ıstırapı tanımak, bu ıstırapa saygı duymak ve onun yasını tutmak, son derece önemli; bu Ermeni, Anadolu, Türk ve insanlık tarihi trajedisini incelemeyi mümkün kılmak adına tüm akademisyenlerin becerisi olur. Çünkü yalnızca "tarihin her yükselen koro sesinin duyulduğu demokratik bir uygulaması (Appleby et. Al 1994: 11)" dünyanın farkında olmamızı sağlayabilir.

Aly Gotz. 1996. "The Planning Intelligentsia and the Final Solution." (içinde) *Confronting the Nazi Past* M. Burleigh, ed. Londra: Collins and Brown.

Appleby, Joyce, L. Hunt and M. Jacob, eds. 1994. *Telling the Truth about History*. New York: W.W.Norton.

Arad, Gulie Ne'eman. 1997. "Nazi Germany and the Jews: Reflections on a Beginning, a Middle and an Open End." *History and Memory*. 9/1: 409-427.

Armaoğlu, Fahir. 1964. *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Sevinç.

Artinian, Vartan. 1970. *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839-1963*. Brandeis University Ph.D Thesis.

Bartov, Omar. 2001. "Intellectuals on Auschwitz: Memory, History, Truth." Syf. 290-321, (içinde) *A Holocaust Reader: Responses to the Nazi Extermination*. M. Morgan, ed. New York.

Bauer, Yehuda. 2001. *Rethinking the Holocaust*. New Haven.

Bauer, Yehuda. 1991. "Holocaust and Genocide: Some Comparisons." (içinde) *Lessons and Legacies*, P. Hayes, ed. Evanston, IL: Northwestern University Press.

Bauer, Yehuda. 1978. *The Holocaust in Historical Perspective*. Seattle: University of Washington Press.

Benvenisti, Meron. 2000. *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948*. Berkeley:

Cherry, Robert. 2000. "Holocaust Historiography: the role of the Cold War." *Science&Society* 63/4: 459-477.

Braude, Benjamin ve B. Lewis, eds. 1982. Christians and Jews in the Ottoman Empire. İki cilt. New York: Holmes and Meier.

Burke, Peter. 1997. "History as Social Memory" (içinde) Varieties of Cultural History. Cambridge, UK: Polity.

Chirot, Daniel. 1991. "What Happened in Eastern Europe in 1989?" (içinde) Popular Protest and Public Culture in Modern China: Learning from 1989. J. Wasserstorm ve E. Perry, eds. Boulder, CO: Westview.

Churchill, Ward. 1997. A Little Matter of Genocide: Holocaust and Denial in the Americas, 1492 to the Present. San Francisco.

Cohen, Paul A. 2003. China Unbound: Evolving Perspectives on the Chinese Past. Londra Routledge.

Dadrian Vhahn. 1975. "A Typology of Genocide." International Review of Modern Sociology 5: 201-12.

Dadrian, Vahakn. 1975. "The Structural Functional Components of Genocide: a Victimological Approach to the Armenian Case." Syf. 123-35 (içinde) I. Drapkin ve E. Viano, eds. Victimology. Lexington, MA: Heath.

Diner, Dan. 1997. "On Guilt Discourse and Other Narratives: Epistemological Observations Regarding the Holocaust." History and Memory. 9/1: 301-314.

Elster, Jon. 1999. Alchemies of the Mind: Rationality and the Emotions. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Eyal, Gil. 2004. "Identity and Trauma." *History and Memory*. 16/1: 5-36.

Friedlander, Saul. 1993. *Memory, History, and the Extermination of the Jews of Europe*. Bloomington: Indiana University Press.

Göcek, Fatma Müge. *Rise of the Bourgeoise, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*. New York: Oxford University Press.

Hall, Stuart. 1996. "The West and the Rest: Discourse and Power." (içinde) *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. S. Hall vd., eds. Cambridge, MA: Blackwell.

Hirsch, Marianne, 1997. *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Horowitz, Irving Louis. 1976. *Genocide and State Power*. New Jersey: Transaction.

Jackson, M. 2001. "The Ethical Space of Historiography." *Journal of Historical Sociology* 14/4: 467-80.

Jones, David H. 1999. *Moral Responsibility in the Holocaust: A Study in the Ethics of Character*. Londra.

Kauders, Anthony D. 2003. "History as Censure: 'Repression' and 'Philo-Semitism' in Post-War Germany." *History and Memory* 15/1: 97-122.

Le Capra, Dominick. 1998. *History and Memory after Auschwitz*. Ithaca: Cornell University Press.

Libaridian, Gerard J. 2004. *Modern Armenia: People, Nation, State*. New Brunswick, NJ:

Transaction.

Lipstadt, Deborah E. 1993. *Denying the Holocaust: The Growing Assault on truth and Memory*. New York: Free Press.

Mandel, Maud. 2003. *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth Century France*. Durham.

Mann, Michael. 1987. *The Holocaust in History*. New York.

Marchak, Patricia. 2003. *Reigns of Terror*. Montreal.

Melson, Robert. 1992. *Revolution and Genocide*. Chicago.

Popkin, Jeremy D. 2003. "Holocaust Memories, Historians' Memoirs." *History and Memory* 151: 49-62.

Rigby, Andrew. 2000. "Amnesty and Amnesia in Spain." *Peace Review* 12/1: 73-79.

Rojas, Cristina. 2002. *Civilization and Violence: Regimes of Representation in Nineteenth Century Columbia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rubenstein, Richard. 1978. *The Cunning of History: the Holocaust and the American Future*. New York: Harper.

Sand, Jordan. 1999. "History and Public Memory in Japan: The "Comfort" Women Controversy." *History and Memory* 11/2: 115-122.

Shapira, Anita and Derek Penslar, eds. 2003. *Israeli Historical Revisionism: From Left to*

Right. Londra: Frank Cass.

Simons, Jon. 1995. Foucault and the Political. Londra.

Smith, Dorothy. 1990. The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge. Boston.

Stone, Dan. 2003. Constructing the Holocaust: A Study in Historiography. Londra: Vallentine Mitchell.

Valentino, Benjamin A. 2004. Final Solutions: Mass Killings and Genocide in the 20th Century. Ithaca, NY.

Van Klinken, G. 2001. "The Battle for History after Suharto - Beyond Sacred Dates, Great Men and Legal Milestones." Critical Asian Studies. 33/3: 323-350.

Williams, Bernard. 1993. Shame and Necessity. Berkeley.

Young, James E. 1997. "Between History and Memory: the uncanny voices of historian and survivor." History and Memory. 19/1: 47-55.

Young, James E. 1988. Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation. Bloomington.

Kaynak: birikimdergisi.com